

SAADETTİN BULUÇ
(İstanbul)

ELVAN ÇELEBİ' NİN MENAKİB-NAMESİ

Burada bellibaşlı muhteva ve özellikleri ile tanıtmak istediğim menâkıb-nâme, 14. yüzyıl Anadolu şâirlerinden Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılmış, manzum bir eserdir. İlk Osmanlı tarihlerinde kaynak olarak geçen bu menâkıb-nâmenin niteliği son yıllara değin pek bilinmemekte idi. Bu yüzden onun hakkında öne sürülen bilgiler de bir takım tahminlerden ileri gitmiyordu. Nihayet günün birinde Karaman'dan getirilen bir çuval kitap arasında bu değerli eserin yazma bir nüshası elde edilerek Konya Mevlâna Müzesi kitaplığına konmuştur. Bunun hikâyesini M. Önder'in (*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1959, cd. 55, s. 84—88) de çıkan bir tanıtma yazısından öğreniyoruz. Böylece bu önemli eserin yazma bir nüshasının elimize geçmiş olması, büyük bir şans sayılır.

Yazmanın nitelikleri Abdülbâki Gölpınarlı tarafından (*Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1972, cd. III, s. 417—420) geniş bir biçimde belirtilmiştir. Eser mesnevî tarzında olup (feilâtün mefâilün feilât) veya, yerine göre (fâilâtün mefâilün feilün) vezni ile yazılmıştır. Bugün 118 yapraktan oluşan yazma, baş ve iç kısımdan biraz eksiktir; her sayfada 11 satır vardır. Yazısı bakımından, çağının (14. yüzyıl) hareketli, güzel bir nesih örneği sayılabilir. Başlıklar Farsçadır. Bu arada birtakım âyetler de geçmektedir.

Menâkıb-nâme'nin adı, kitabın sonunda (I18a)»(el-) Menâkıbü'l-ı-ğudsıyye fi menâşibi'l-ünsıyye = Tanrısal mertebelerle ilgili kutsal menkıbeler« olarak belirtilmiştir. Yazar adı ise, başta üstünlü elif ile (Elvân) biçiminde birkaç yerde geçmektedir; örneğin 3a'da:

İy Huzâvend-i'âlim ü dâna
Sen kerem kıl kemîne Elvân'a;

60a'da:

İşigünde kemîne kıldan kem
Çünkim Elvân'dur iy Paşa Muhlîş

Bu durumda F. Babinger'in Garîb-nâme üzerine yazdığı bir makalede (bk. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1928, cd. XXXI) yazarın adını (Ulvân) diye okuması doğru değildir.

El-Menâkıbü'l-kudsiyye bir yandan, cedd-i a'lâ diye tanıtılan Dede Ğarkın adındaki şeyh ile, Elvan Çelebi'nin büyük dedesi Baba İlyas tarafından kurulup oğulları ve torunları tarafından geliştirilen Babaîlik'in tarihçesini anlatmakta, bir yandan da Selçuklu devrinin sonlarına doğru Anadolu'nun bazı sosyal ve kültürel hadiselerine ışık tutmaktadır.

Yukarıda belirttiğim gibi, baştan biraz eksik olduğu anlaşılan yazma, münâcât ile ilgili şu beyitlerle başlar:

Lâ-yezâl ü aḥad kadîm ü kadîr
Zü'l-celâl ü şamed'alîm ü naşîr
Fâtır u ḥâlîk u kerîm ü raḥîm
Ĝâfir ü râzîk u ḥakîm ü azîm.

4b'de münâcâtın sonunda:

Rûzi kıl iy Müheymin ü Cebbâr
Bî-tenavvuk ma'ânî vü esrâr

beytinden sonra, başlığa göre, bir na't beklenirken, aradan yaprak düş-tüğü için, 5a'da Selçuklu Sultanı (Alâeddin?) ile Şeyh (Dede Ğarkın?) ve müridleri arasında geçen bir vaka anlatılmaktadır. 6b v. dd. Şeyh Ğarkın Dede'nin bazı nitelik ve özelliklerine ayrılmış bulunuyor. Buna göre, Seydî Ahmed-i Kebîr, kükreyen bir arslan sırtında ve elinde kamçı yerine bir yılan olduğu halde gelirken, Dede Ğarkın divara binip onu karşılar. A. Gölpınarlı'nın yukarıda adı geçen eserde (s. 417 v. d.) değindiği gibi, bu menkıbe, daha önce Ebû Saîd Ebü'l-Hayr ile Bâyezîd-i Bestâmî ve sonra Hacı Bektaş ile Seyyid Mahmûd-i Hayrânî arasında da geçer. Seydî Ahmed-i Kebîr, ünlü şeyh Ahmed-i Rifâî olup H. 575 (1179)'de Basra'da ölmüştür. Buna göre, menkıbenin burada icadedildiği bellirdir. 9a v. dd. Dede Ğarkın ile Baba İlyas arasındaki ilişkiye ayrılmıştır. Burada Ebü'l-Bakâ diye anılan Şeyh İlyas ile Dede Ğarkın bir mağarada buluşturulur. Elvan Çelebi, bu iki ulu şeyhin bir araya gelmesini »mecma'ül-bahreyn« diye gösterip Şeyh İlyas'ı şöylece över (14b):

'Arş turaklu yaşıl 'alemlü Şeyh
Boz buraklu vü nûr'imâmelü Şeyh.

Şâire göre, Tanrı, Baba İlyas'a bir boz burak sunmuştur; ayrıca adaşı Hızır da onun yoldaşdır. Bundan sonra (17a v. d.) Baba İlyas'ın oğulları mahzen-i esrâr Ömer Paşa, mahmeded sahibi Mahmûd, mekremet ehli Yahya, ahlasü'l-halk diye vasıflandırılan Hâlis ve nihayet eşrefü'l-halk olarak gösterilen Muhlis Paşa zikredilmiştir. 19b v. dd. Selçuklu sultanı Alâeddin'nin veziri ile birlikte Baba İlyas'a bey'at etmelerine ve bu sultanın Gıyâseddin tarafından zehirlenmesine ayrılmıştır. Menâkıb nâmede bu iki sultandan birincisi rahmet, ikincisi nefretle anılır. 21a-30b'de Çat kadısı Kûre Kadı ile Çat hâkimi Rûzbih'in Baba İlyas'a karşı harekete geçmeleri nakledilmiştir. Bundan sonra (30b—36b) Baba İshak'ın ayaklanmasına geçilip bununla ilgili hadiseler etraflıca anlatılmaktadır.

Menâkıb nâme-yeye göre, Şeyh İlyas'ın isteği hilâfına Şam'dan Anadolu'ya geçip Amasya'ya gelen Baba İshak, sonunda Sultan Gıyâseddin'in kuvvetlerine yenilir ve savaş alanında kaybolup gider. Baba İshak'ın yandaşlarından 600 kişi esir alınıp öldürülmek üzere Antalya'ya götürülür. Burada Celâleddin Karatayî araya girip esirleri kurtarır. Bu vakadan sonra (38a v. dd.) Baba İlyas 40 gün Amasya kalesinde tutuklu kalır; ve artık ölümü yaklaşan Şeyh, duvarı yararak içeriye giren boz atına binip Tanrı'ya yönelir. 39b43n'de Besmele ile başlayan bölümde Baba İlyas'ın oğulları Ömer, Yahya, Mahmud, Hâlis Paşa'lar çeşitli vasıfları ile anlatılıp uzun uzun övülür. Elvan Çelebi eserinde, dedesi Muhlis Paşa'ya büyük bir yer ayırır (43b—66) ve bu arada onu:

Ol Çalap nûrıla tolu Paşa'm
Ol kâ mudan yolu ulu Paşa'm

ve bir başka yerde:

Hâliş ü Muhliş ibn-i Şeyh İlyâs
Ol hümâyûn-îşîâl pâk-enfâs

yollu metheder. Menâkıb-nâmede (45b—60a) geçtiğine göre, Baba İlyas'ın zâviyesi yanınca, henüz beşikte bulunan Muhlis üç gün üç gece ateşin içinde kalır; ancak Tanrı'nın kudreti ile yanmaz. Çat'ta Şerefeddin Hoca adında bir ulu kişi seferden dönerken zâviyeye uğrar; beşikte ağlayan güzel bir çocuk görür. Kendi evlâdı olmadığı için bu yavruyu alıp evine getirir, yedi yıl besler. Muhlis yedi yaşına girince (boz atlu=Baba İlyas) Mısır'ı ona makam yapar. (Boz at) Muhlis'i sırtına alıp Mısır'da Melik Zâhir'in otağına götürür. Henüz yedi yaşında olmasına rağmen türlü dil bilen Muhlis, Mısır'da yedi yıl daha kalır, ve ondört yaşında iken gayb işaretinin sırrına erer. (Boz buraklu) Rûm'a gitmesi için ona destur verir. Sonunda Muhlis bir takım güçlüklerle karşılaşarak Rûm'a gelir. Orada herkesten büyük iltifat görür. Ancak Konya ahalişi ona karşı kötü davranıp Sultan Gıyâseddin'e şikâyete giderler. Muhlis'in sihirle uğraştığını ve tahtta gözü olduğunu öne sürerler. Bunun üzerine Muhlis hapse atılır. Yemeden içmeden, yüz gün zindanda kalır ve sonra mancınika konup atılır. Ancak Tanrı onun yardımcısıdır; Hızır yetişip onu havada tutar. Halk dehşet içinde kalır. Sonra Sultan çıkagelir, olup bitenleri öğrenince, yeniden mancınikla atılmasını emreder. Fakat yine havada boz atlı, yeşil giysili bir ihtiyar yetişip Muhlis'i tutar. Bundan kısa süre sonra da Sultan Gıyâseddin ölür. Böylece Şeyh Muhlis serbest kalıp Arapkir'deki sarayına çekilir. Bir müddet sonra sultanın sarayına dâvet edilir. Şeyh gelip altı ay orada kalır; yıl: H. 672. Menâkıb-nâmede (57b v. d.) bu tarihte Elvan Çelebi'nin babası Âşık Paşa'nın iki yaşında olduğu ve Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin aynı yılda öldüğü belirtilmektedir.

Menâkıb-nâmede (s. 60b—66a) Gülşehir'de halife olarak bulunan Şeyh Osman'dan da bahis geçer. Günün birinde Muhlis Paşa onun zâviyesine inip bazı vasiyete de bulunur ve bu arada on yıl geçtikten sonra, Şeyh'in kızını, kendi oğlu Ali'ye (Âşık Paşa) vermesini diler ve

sonunda ölür. Aradan on yıl geçtikten sonra Şeyh Muhlis'in vasiyetini yerine getiren halife Osman, Arapkir'e adam gönderip Âşık Paşa'yi Gülşehir'e çağırır. Bu vesile ile Elvan Çelebi, babasını şöylece över:

Gün gibi sözi yahtulu dâyim
 'İzz ü ikbâl ü devleti kâyim
 Nûr ağızlu beñizlü nûr sözlü
 Hağ hulu hağ bakışlu hağ gözlü.

Âşık Paşa Gülşehir'e gelip halife Osman'ın kızı ile evlenir.

Menâkıb-nâmede Tanrı'nın Âşık Paşa'ya zâhirî, bâtinî herşeyi verdiği anlatıldıktan sonra, 69b—77a'da onunla ilgili mübeşşerât, 77a—82a'da mekşûfât ve vâridât, 82a—87b'de ise Paşa'nın on fazileti sıralanmıştır. Faziletleri arasında onuncusu olarak on bâblık kitabı (Garîb-nâme) gösterilmiştir. Elvan Çelebi 88a'da babasına:

Es-selâmü 'aleyk iy 'Âşık
 Es-selâmü 'aleyk iy şâdık

beyti ile başlayan bir kaside sunar. Bundan sonra onun ölümü anlatılır. 89a'dan Âşık Paşa'nın H. 733 saferinin 13. salı günü (13 Kasım 1332) 63 yaşında vefat ettiğini öğreniyoruz. Elvan Çelebi bu vesile ile (91b v. d.) babasına »Âşık« redifli, coşkun bir mersiye sunar.

Menâkıb-nâmenin sonlarına doğru (94a—116a) Baba İlyas ile Şeyh Muhlis ve Âşık Paşa'nın halifeleri olan Ayneddin, Şeyh Osman, Saruca, Şeyh Alay, Şeyh EşrefZ Alışır, Şeyh Affan, Hacı Mihman, Ebu Bekir, Seyfeddin, Habîb, Hacı Bektaş tanıtılmaktadır. Bunların arasında adı geçen Ede Balı, herhalde Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey'in kayın babası olmalıdır.

Menâkıb-nâmenin bittiği tarih, sonda (118a) şu beyitle açıklanmaktadır:

İrdi encâma nâme-i kudsî
 Oldı târih heft-şad ü sî si.

Buna göre, el-Menâkıbü'l-kudsîyye H. 760 (1358/1359)' da sona ermiştir. Bu tarih ayrıca 101b'de de geçer. Bu durumda M. Önder'in yukarıda adı geçen makalesinde bitiş tarihini H. 733 (1332/1333) olarak göstermesi gerçeğe uymamaktadır. Eser 118a-da:

İnkâr ü cehli terk idüben gel şafâyıla
 Tâ kim olasin ol Çalabun rahmetine tuş

beyti ile sona erer.

Elvan Çelebi menâkıb-nâmesinin ortaya çıkması ile bazı tarihî gerçekler aydınlanmakta ve bu arada son yıllara değin yürütülen birtakım yanlış tahminlerin düzeltilmesi sağlanmış bulunmaktadır. Nitekim M. Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisindeki (Âşık Paşa) maddesinde (Amasya Tarihi) müellifi Hüseyin Hüsameddin'i, Âşık Paşa ile ailesi hakkında bilgi verirken herhangi bir kaynak göstermediğinden dolayı haklı olarak eleştirir. Ancak Köprülü'nün bu konuda yine H. Hüsameddin'den aktardığı

bilgilerin, Elvan Çelebi menâkıb-nâmesi ile yer doğrulandığı görülmektedir. Bu arada el-Menâkıbü'l-ğudsiyye ile ortaya çıkan başlıca gerçekler şunlardır:

1-F. Köprülü, yukarıda değinilen (Âşık Paşa) maddesinde, Hüseyin Hüsameddin'e dayanarak, Baba İlyas'ın oğlu ve Âşık Paşa'nın babası Muhlis Paşa'nın Mısır'da öldüğünü yazar. Ancak Elvan Çelebi menâkıb-nâmesinden anlaşıldığına göre, Muhlis Paşa Mısırda değil, Anadolu'da ve belki Kırşehir ve ya Arapkir'de ölmüş olmalıdır.

2-Muhlis Paşa'nın oğlu Âşık Paşa'nın siyasî işlere karıştığı ve bu arada elçi olarak Mısır'a gittiği öne sürülmüştür. Oysa Elvan Çelebi bundan hiç bahsetmez. Ona göre, Âşık Paşa daha genç yaşında dünya işlerine karşı ilgisiz kalarak tam bir velî gibi manevî bir hayat sürmüştür.

3-Âşık Paşa'nın nerede doğduğu, çocukluğunu nerede geçirdiği bilinmemekte idi. Menâkıb-nâmede geçtiğine göre, Baba İlyas ailesinin Arapkir'de bir sarayı olup Âşık Paşa çocukluğunu burada geçirmiştir.

4-İslâm Ansiklopedisi'nde Âşık Paşa'nın ölüm tarihi milâdî 1333 olarak gösterilmiştir. Halbuki bu tarih 1332'dir.

5-Hüseyin Hüsameddin, Elvan Çelebi'nin, kendi adını taşıyan köydeki türbesine ait H. 753 tarihli bir kitabeden bahseder. Ancak elimizdeki menâkıb-nâme H. 760'da yazıldığına göre, 753 tarihi geçerli sayılamaz.

Değerli meslektaşlarım, el-Menâkıbü'l-ğudsiyye'nin dili üzerinde ayrıca durmak gerekir. Ancak vaktimizin yetersizliğinden dolayı bu araştırmayı başka bir vesile ile gerçekleştireceğimizi belirtirken*, bu hususta şimdilik bazı genel bilgiler vermekle yetinmek istiyorum. Âşık Paşa'nın Ğarîb-nâme'sindeki yalın, özlü Türkçeye karşılık, oğlu Elvan Çelebi'nin menâkıb-nâmesindeki dil trapça, Farsça sözcük ve tamlamalarla yüklü olup gerçekten ağırdır. Menâkıb-nâme bütünü ile değerlendirilince, Elvan Çelebi'nin esaslı bir medrese ve tekke eğitimi gördüğü açıkça göze çarpar. Üslûbu bakımından ağır olan menâkıb-nâmenin dinî, tasavvufî muhtevası ile de çetin bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Bu arada eserde geçen tarikat uluları, büyük şeyhler, tarihî kişilerin keskin, aydın çizgilerle değil, daha çok esrarlı ve donuk bir hava içinde tanıtıldıklarını görüyoruz.

Ö z e t

ELVAN ÇELEBİ'NİN MENAKİB-NAMESİ

Eski Osmanlı tarihlerinde kaynak olarak geçen Elvan Çelebi'nin menâkıb-nâmesi, son zamanlara değin ancak (menâkıb) adı ile bilinmekte idi. Bu yüzden onun niteliği hakkında ileri sürülen düşünceler de birtakım

* Bu aralık 5-9 Şubat 1979'da İstanbul'da toplanan II. Millî Türkoloji Kongresinde Elvan Çelebi menâkıb-nâ-

mesinin dili üzerine bir tebliğ sunmuş bulunuyorum.

tahminlerden ileri gitmiyordu. Bu eserin son yıllarda elde edilen yazma bir nüshası bugün Konya'da Mevlâna Müzesi Kitaplığına intikal etmiş bulunuyor.

Elvan Çelebi 14. yüzyılda Anadolu'nun ünlü, sūfî şairlerinden Âşık Paşa'nın oğludur. Eserinin adı ise, doğrudan doğruya yazma nüshada geçtiği gibi, (el-Menâkıbü'l-ğudsiyye fî menâşibi'l-ünsiyye) olup H. 760 (1358/1359) da yazılmıştır. Bugün 118 yapraktan oluşan bu manzum eser, bir yandan Elvan Çelebi'nin büyük dedesi Baba İlyas tarafından kurulup, oğulları ve torunları tarafından geliştirilen Babalık tarikatının tarihçesini anlatmakta, bir yandan da Selçuklu devrinin sonlarına doğru Anadolu'nun bazı sosyal ve kültürel durumunu aydınlatmaktadır. Nitekim bu menâkıb-nâme ile ortaya çıkan başlıca gerçekler şöylece sıralanabilir:

1- Baba İlyas'ın oğlu olup Konya'da bir süre Selçuklu tahtına geçmiş olan Muhlis Paşa, şimdiye değin öne sürüldüğü gibi, Mısır'da değil, Anadolu'da ve belki Kırşehir veya Arapkir'de ölmüş olacaktır.

2- Muhlis Paşa'nın oğlu Âşık Paşa'nın birtakım siyasî işlere karıştığı iddia edilmiştir. Oysa menâkıb-nâmeye göre, Âşık Paşa daha genç yaşında dünya işlerine karşı ilgisiz bir tutum takınarak tam bir velî gibi yaşamıştır.

3- Âşık Paşa'nın çocukluğu hakkında fazla bir şey bilinmemekte idi. Menâkıb-nâmeden anlaşıldığına göre, Âşık Paşa, Baba İlyas ailesinin Arapkir 'de bulunan sarayında büyümüştür.

El-Menâkıbü'l-ğudsiyye'nin deli, çağının genellikle yalın ve özlü Türkçesine karşılık, ağır olup Arapça, Farsça sözcük ve tamlamalarla doludur. Buna göre, Elvan Çelebi'nin esaslı bir medrese ve tekke kültürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu aralık eseri dil özelliklerine dair hazırladığım bir bildiriye, 5—9 Şubat 1979 'da İstanbul 'da toplanan II. Millî Türkoloji Kongresi 'ne sunduğumu belirtmek isterim.

R e z i m e

MENAKIB-NAMA ELVANA ÇELEBIJA

Elvan Çelebijina *Menâkıb-nama*, koja se koristi kao izvor u staro-osmanskim istorijama, do danas je bila poznata samo pod imenom *Menâkıb*. Zbog toga, sve ono što je iznešen o njenoj kakvoći sastojalo se od nekoliko pretpostavki. Jedan egzemplar ovoga djela, koji je pronađen posljednjih godina, prenešen je u biblioteku Mevlaninog muzeja u Konju i danas se tamo nalazi.

Elvan Çelebi je sin Aşik Paše, jednog od poznatih sufiskih pjesnika Anadolije u 14. stoljeću. Što se tiče imena djela ispravno je ono koje je napisano u egzemplaru djela »el-Menakibü-l' — kudsiyye fî menasib'l-ünsiyye« a napisano je 760 po H. (1358—1359). Ovo pjesničko djelo

koje danas ima 118 listova uspostavljeno je od strane Baba Ilijasa, pradjeda Elvan Čelebije. Sa jedne strane opisuje istoriju babaiskog tarikata, koji je širen od strane njegovih sinova i unuka, a sa druge strane osvjetljava neka socijalna i kulturna stanja Anadolije pred kraj seldžučkog perioda. Činjenice koje su se pojavile sa ovom *Menâkib-namom* ovako možemo poredati:

1-Muhlis Paša sin Baba Ilijasa neko vrijeme se nalazio na seldžučkom prijestolju u Konji i biće da je umro u Kiršehiru ili Arapkiru u Anadoliji; a ne u Egiptu kao što se to do sada mislilo.

2-Tvrdilo se da se Aşik Paša sin Muhlis Paše pridružio nekim političkim poslovima. Međutim, prema *Menâkib-nami* Aşik Paša je još u mladim godinama živio kao isposnik, ne interesujući se za svjetske probleme.

3-O djetinjstvu Aşik Paše ne zna se gotovo ništa. Prema onome što opisuje *Menâkib-nama* Aşik Paša je odrastao u dvorcu Baba Ilijasove obitelji koji se nalazi u Arapkiru.

Jezik *el-Menakibü'l-kudsiyye*, nasuprot čistom i izvornom turskom sa odlikama vremena, je težak i pun arapskih i persijskih riječi i genitivnih konstrukcija. Prema tome je jasno, da je Elvan Čelebi prema svojoj naobrazbi posjedovao jednu zasnovanu medresu i tekiju. O jezičkim specifičnostima ovoga djela podnijet ću jedno saopštenje na II Milli Turkoloji Kongresu koji će se održati od 5–9 februara 1979 godine u Istanbulu.